

De papyri en de geschiedenis van de grammaticale wetenschap in de Oudheid *

door

ALFONS WOUTERS

Aangesteld Navorsers van het N.F.W.O.

1. DE GRIEKSE EN DE ROMEINSE GRAMMATICI IN DE BELANGSTELLING

Sinds een tweetal decennia geniet de geschiedenis van de linguïstiek ruime belangstelling. Wijzen we slechts op een tweetal concrete illustraties. Op de laatste drie internationale linguïstische congressen, nl. in 1962 (Cambridge Mass., 27-31 Aug.), in 1967 (Bukarest, 28 Aug.-2 Sept.) en in 1972 (Bologna-Florence, 28 Aug.-2 Sept.), was steeds een zelfstandige sectie gewijd aan de 'History of Linguistics'. Op het congres van 1972 begon P. H. Salus¹ zijn uiteenzetting over de middeleeuwse *Modistae* met te beklemtonen dat vooral N. Chomsky's werken *Cartesian Linguistics* (New York, 1966) en *Language and Mind* (New York, 1968) bijgedragen hebben tot een positieve benadering van de vroegste vertegenwoordigers van het linguïstisch onderzoek. Wel voegde hij er onmiddellijk aan toe dat deze nieuwe trend ook reeds vóór de zestiger jaren merkbaar was.

Een andere emanatie van de intense aandacht bij de hedendaagse taalwetenschappers voor de geschiedenis van hun discipline, was voorzeker de oprichting, in 1974 te Amsterdam, van het tijdschrift *Historiographia Linguistica*, onder de algemene redactie van E. F. K. Koerner. Reeds in de eerste jaargang bezorgde deze linguïst, naast een uitvoerige programmaverklaring², waarin gepleit wordt voor een wetenschappelijk verantwoorde historiografie van de linguïstische ideeën, een omstandige *Annotated Chronological*

* Om het drukken te vergemakkelijken werden de Griekse woorden in deze bijdrage zoveel mogelijk getranslittereerd.

1. *The Modistae as Generative Grammarians*, in *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists (Bologna-Florence, Aug. 28-Sept. 2, 1972)*, vol. I, Bologna, 1974, p. 117. Op de invloed van N. Chomsky werd ook gewezen door E. F. K. Koerner, *Paradigms in the 19th and 20th Century History of Linguistics. Schleicher-Saussure-Chomsky*, *ibid.*, p. 121.

2. *Purpose and Scope of Historiographia Linguistica. Editorial*, in *Historiographia Linguistica*, 1, 1 (1974), pp. 1-10.

*Bibliography of Western Linguistic Thought*³, die in ongeveer tachtig bladzijden de periode 1822-1972 zo volledig behandelde, dat ze ook in de toekomst een uiterst waardevol werkinstrument zal blijven.

De Griekse en de Romeinse grammatici genieten zeker mee van deze reflectie van de linguïstiek over haar eigen wordingsgeschiedenis. Niet dat zij in het verleden totaal verwaarloosd werden. Vooral de classici van de XIXde eeuw hebben de bewaarde antieke en in mindere mate ook de middeleeuwse grammaticale traktaten actief bestudeerd. Door toedoen in hoofdzaak van de Duitse filologen kwamen baanbrekende uitgaven tot stand. Men denke slechts aan het bekende corpus der *Grammatici Graeci*⁴, waarvoor het plan werd geconcipeerd door G. Uhlig⁵, en aan dat van de *Grammatici Latini*⁶, waarvan H. Keil de algemene redactie waarnam. Ook de verzameling van laat-antieke en middeleeuwse Latijnse spraakkundige traktaten die C. Thurot⁷ in 1868 bezorgde, wordt vandaag nog steeds als onmisbaar aangezien. In uitvoerige

3. *An Annotated Chronological Bibliography of Western Histories of Linguistic Thought 1822-1972*, Part I 1822-1915, in *Historiographia Linguistica*, 1, 1 (1974), pp. 81-94; Part II 1916-1961, *ibid.*, 1, 2 (1974), pp. 185-202; Part III 1962-1972, *ibid.*, 1, 3 (1974), pp. 351-384 en Part IV Addenda, *ibid.*, 2, 2 (1975), pp. 207-222.

4. *Grammatici Graeci recogniti et apparatus critico instructi*, voll. I-IV, Lipsiae, 1867-1910, anast. herdruk, Hildesheim, 1965.

Vermits we in de verdere uiteenzetting herhaaldelijk naar onderdelen van dit corpus dienen te verwijzen, vermelden we reeds hier de gebruikte afkortingen: G.G. I : *Grammatici Graeci*, pars prima, Lipsiae, 1883.

1 : volumen primum : G. Uhlig, *Dionysii Thracis Ars Grammatica*.

3 : volumen tertium : A. Hilgard, *Scholia in Dionysii Artem Grammaticam*.

II : *Grammatici Graeci*, pars secunda = *Apollonii Dyscoli quae supersunt*, edd. R. Schneider-G. Uhlig, Lipsiae, 1888-1910.

1,1 : volumen primum, fasc. I : *Scripta minora a R. Schneidero edita*, Lipsiae, 1888.

2 : volumen secundum : *De constructione libri quattuor rec. G. Uhlig*, Lipsiae, 1902.

3 : volumen tertium : *Librorum Apollonii deperditorum fragmenta rec. R. Schneider*, Lipsiae, 1910.

III : *Grammatici Graeci*, pars tertia = *Herodiani Technici Reliquiae ed. A. Lentz*, Lipsiae, 1867-1870.

1 : tomus primus : *Praefationem et Herodiani Prosodiam continens*, Lipsiae, 1867.

2,2 : tomus secundus, fasc. sec. : *Scripta de nominibus, verbis, pronominiibus, adverbis et librum monadicorum continens*, Lipsiae, 1870.

5. Over het aanvankelijk geplande corpus dat veel ruimer van opzet was, maar nooit tot stand kwam, zie P. Egenolff, in *Bursians Jahresberichte über die Fortschritte der Altertumswissenschaft*, 13 (1878), pp. 155-156.

6. H. Keil, *Grammatici Latini*, 7 voll., Leipzig, 1855-1888 en H. Hagen, *Anecdota Helvetica*, Leipzig, 1870, anast. herdruk, Hildesheim, 1961.

7. *Notices et Extraits de divers manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen Age*, in *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale et autres Bibliothèques*, XXII, 2, Paris, 1868, anast. herdruk, Frankfurt am Main, 1964.

studies beschreven L. Lersch⁸, R. Schmidt⁹, E. Egger¹⁰, G. F. Schoemann¹¹, H. Steinthal¹² en J. J. Baebler¹³, om slechts een trits van grote namen te noemen, de Grieks-Romeinse en middeleeuwse taalwetenschap of sommige van haar deelgebieden.

Op het einde van de vorige en in het begin van de XXste eeuw verkoelde het aanvankelijke enthousiasme wel enigszins. De opkomst van de vergelijkende linguïstiek, uitgelokt door de ontdekking van het Sanskriet, was hieraan niet vreemd. Voor de eerste specialisten in deze nieuwe wetenschap, die de genetische verwantschappen tussen de talen wilde opsporen, verdienden de ongetwijfeld vaak foutieve uitspraken van de antieke grammatici, die bovendien tot de eigen taal beperkt bleven, nog nauwelijks enige aandacht. G. von der Gaebelentz¹⁴ behandelde de Griekse en de Romeinse grammatici op twee pagina's van zijn *Sprachwissenschaft*. W. D. Whitney besteedde aan hen in zijn *The Life and Growth of Language*¹⁵ nauwelijks één zin. In dit kader kunnen de uiteenzettingen van O. Jespersen¹⁶ en van F. de Saussure¹⁷ over de geschiedenis van de linguïstiek in de Oudheid nog uitvoerig genoemd worden. Vanzelfsprekend hadden deze auteurs niet de bedoeling een geschiedenis van de taalwetenschap te bezorgen, maar men ontkomt toch niet aan de indruk dat zij eerder minachtend neerkeken op de theorieën van hun antieke voorgangers. L. Bloomfield¹⁸, hierin nog nagevolgd door J. P. Hughes¹⁹ in 1962, maakte een streng onderscheid tussen de 'voor-wetenschappelijke' en de 'wetenschappelijke' linguïstiek en rekende tot de eerste categorie alle resultaten die op het domein van de taalkunde werden bereikt vóór de XIXde eeuw. Dat hij dan ook weinig ver-

8. *Die Sprachphilosophie der Alten dargestellt an dem Streite über Analogie und Anomalie der Sprache*, 2 voll., Bonn, 1838-1841.

9. *Stoicorum grammatica*, Halis, 1839.

10. *Apollonius Dyscole. Essai sur l'histoire des théories grammaticales dans l'antiquité*, Paris, 1854.

11. *Die Lehre von den Redetheilen nach den Alten dargestellt und beurtheilt*, Berlin, 1862.

12. *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern, mit besonderer Rücksicht auf die Logik*, Berlin, 1863; heruitgave in 2 voll., Berlijn, 1890-1891².

13. *Beiträge zu einer Geschichte der lateinischen Grammatik im Mittelalter*, Halle/M., 1885.

14. *Die Sprachwissenschaft. Ihre Aufgaben, Methoden und Bisherigen Ergebnisse*, Leipzig, 1901², p. 20. De eerste editie (1891) hebben we niet kunnen raadplegen.

15. *The Life and Growth of Language. An Outline of Linguistic Science*, New York, 1897, p. 317.

16. *Language. Its Nature, Development and Origin*, London, 1922, pp. 19-22.

17. *Cours de linguistique générale*, Paris-Lausanne, 1916, pp. 13-19 (coup d'œil sur l'histoire de la linguistique).

18. *Language*, New York, 1933.

19. *A Brief History of the Study of Language*, in *The Science of Language: An Introduction to Linguistics*, New York, 1962, pp. 34-72.

trouwd was met de taaltheorieën van de Grieken, zoals onlangs nog werd aangetoond door Myra L. Uhlfelder²⁰, kan ons nauwelijks verwonderen.

Gaandeweg werd echter opnieuw gepleit voor een onbevooroordeelde benadering van de Griekse en Romeinse voorlopers, waarbij niet zozeer aandacht zou geschonken worden aan de fouten, als wel aan de positieve resultaten die werden bereikt. „There is far more reason to marvel at what they accomplished, than to jest at their errors” schreef L. H. Gray²¹ reeds in 1939.

Dat de antieke grammatici onze aandacht verdienen, werd in het verleden vooral verdedigd met de vaststelling dat de moderne taalwetenschap in hoge mate voortbouwt op de verworvenheden van de Oudheid. Het is nog altijd onmogelijk, zo stelde K. Heeroma²² in 1956 vast, om zich bij de beschrijving van een moderne cultuurtaal volledig los te maken van de Latijnse categorieën.

Nu echter wordt een dergelijke benaderingswijze – de historici van de wetenschappen hanteren in dit verband de term ‘development-by-accumulation’²³ – die bijvoorbeeld ook nog het werk van H. Arens, *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*²⁴ beheerste, verworpen door de meerderheid van de linguïsten²⁵. Zij verkiezen de Griekse en de Romeinse grammatici niet te bestuderen volgens het principe ‘tout ancêtre un précurseur’, maar hen op hetzelfde niveau te plaatsen als de contemporaine taaltheoretici²⁶.

In elk geval hadden de verschillende warme oproepen²⁷ tot een vernieuwde actieve studie van de antieke spraakkundige literatuur

20. *The Romans on Linguistic Change*, in *The Classical Journal*, 59 (1963), pp. 23-30; zie p. 23, n. 1.

21. *Foundations of Language*, New York, 1939, pp. 428-429.

22. *De Erfenis van het Latijn*, in *Algemene Aspecten van de Grote Cultuurtalen*, Den Haag, 1956, p. 22. Zie ook L. H. Gray, *l.c.*: „It is the fashion to regard all these early investigations with more or less of scorn; yet a sympathetic study of them would seem to show that Greeks and Schoolmen alike recognized many of the problems which actually underlie the nature of language, and that some of the solutions which they reached are essentially those agreed upon in principle by modern linguistic science, working with different methods and with infinitely richer material”.

23. Cf. T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, 1970², p. 2.

24. Freiburg-München, 1955, 1969². Herdruk in 2 voll., Frankfurt am Main, 1974.

25. Cf. het reeds onder noot 2 vermelde *Editorial* van E. F. K. Koerner.

26. Zie b.v. R. G. Tanner, *Aristotle as a Structural Linguist*, in *Transactions of the Philological Society* 1969, London, 1970, pp. 93-164.

27. Zie b.v. F. W. Thomas, *Parts of Speech*, in *Transactions of the Philological Society* 1949, London, 1950, p. 122 die pleit voor de opname van de Griekse grammaticale traktaten in het universitaire studieprogramma voor de klassieke filologen.

succes. Door R. H. Robins²⁸ en door G. Mounin²⁹ werd, in hun geschiedenis van de linguïstiek, de Oudheid zeer precies en gestoffeerd beschreven³⁰. De klassieke filologen besteedden in de voorbije decennia aandacht aan de tekstoverlevering van de antieke en de middeleeuwse traktaten. Denken we maar aan de publikaties van L. Holtz³¹ over de *Ars Major* van Donatus en over Pompeius, commentator op deze grammaticus, en aan deze van Colette Jeudy³² over de *Partitiones* van Priscianus en over het werk *De aspiratione* toegeschreven aan de Romeinse grammaticus Phocas. Ook werd geijverd voor betere tekstedities. De heruitgave van Dionysius Thrax's *Τέχνη γραμματική*³³ door G. B. Pecorella en van Gregorius van Corinthe's *Περὶ συντάξεως λόγου*³⁴ door D. Donnet mogen hier wel vermeld worden. Zelfs werd in 1974 bij de uitgeverij De Gruyter (Berlin-New York) een nieuwe reeks gestart, *Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker*, onder de redactie van K. Alpers, H. Erbse en A. Kleinlogel. Als eerste volume verscheen een uitgave van Phrynichus' *Eklogê* door Eitel Fischer³⁵.

Terecht beschreef A. Scaglione³⁶ in zijn degelijk bibliografisch overzicht van hetgeen op het studieterein van de antieke *ars grammatica* reeds werd verwezenlijkt, de voorbije decennia als een periode van hoopvolle belangstelling.

28. *A Short History of Linguistics*, London, 1967, pp. 9-44 (Griekenland) en pp. 45-65 (Rome).

29. *Histoire de la linguistique des origines au XXe siècle*, Paris, 1967 : Hfdst. I : L'Antiquité (pp. 17-98).

30. Over de beschrijvingen van de geschiedenis der taalwetenschap in moderne linguïstische studies, zie ook Y. Malkiel-M. Langdon, *History and Histories of Linguistics*, in *Romance Philology*, 22 (1969), pp. 530-574.

31. *Sur trois commentaires irlandais de l'Art majeur de Donat au IXe siècle*, in *Revue d'Histoire des Textes*, 2 (1972), pp. 45-72 en id., *Tradition et Diffusion de l'œuvre grammaticale de Pompée, commentateur de Donat*, in *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire Anciennes*, 45 (1971), pp. 48-83.

32. *La tradition manuscrite des Partitiones de Priscien et la version longue du commentaire de Rémi d'Auxerre*, in *Revue d'Histoire des Textes*, 1 (1971), pp. 123-143 en id., *La tradition manuscrite du 'De aspiratione' attribué au grammairien Phocas*, in *Homages to André Boustemy [Collection Latomus, 145]*, Bruxelles, 1976, pp. 197-215.

33. *Dionisio Trace. Τέχνη Γραμματική. Testo critico e commento*, Bologna, 1962.

34. *Le traité Περὶ συντάξεως λόγου de Grégoire de Corinthe. Etude de la tradition manuscrite. Edition. Traduction et Commentaire*, Bruxelles-Rome, 1967.

35. *Die Ekloge des Phrynichos [SGLG, 1]*, Berlin-New York, 1974.

36. *Ars Grammatica, A Bibliographic Survey. Two Essays on the Grammar of the Latin and Italian Subjunctive and a Note on the Ablative Absolute [Janua Linguarum, Series minor, 77]*, The Hague-Paris, 1970, pp. 11-43 : The Historical Study of Ars Grammatica : Bibliographic Survey. Zie vooral p. 43.

2. EEN LACUNE IN HET ONDERZOEK : DE GRAMMATICALE POPYRI

Toch blijft een lacune bestaan in het onderzoek. Immers, terwijl men voor bijna alle genres uit de Griekse en de Latijnse literatuur het bestudeerde bronnenmateriaal heeft verrijkt met de fragmenten bewaard langs de papyri, is dit voor de grammaticale literatuur nog niet het geval. Nochtans had M. Lejeune³⁷ reeds in 1948 op de noodzaak van deze gebiedsverruiming gewezen. Alleen V. Di Benedetto³⁸ valoriseerde de gegevens uit enkele grammaticale papyri in zijn onderzoek over de authenticiteit van Dionysius Thrax's *Technê grammatikê*.

Voor het feit dat aan deze papyri voorlopig zo weinig aandacht werd besteed door diegenen die de geschiedenis van de grammaticale theorieën en van het spraakkundig onderricht exploreren, kunnen, zo menen we, minstens twee verklaringen ingeroepen worden. Vooreerst dient toegegeven dat het om fragmentarische teksten gaat, vaak erg gehavend, die nooit een integraal traktaat opleveren. Verder zijn de bestaande edities van deze papyri niet alleen ten dele verouderd en soms weinig betrouwbaar, maar liggen ze bovendien verspreid over talloze erg heterogene papyrusuitgaven, over tijdschriftartikels en feestbundels. De moeilijkheid van de heuristiek veroorzaakt door deze verspreiding kan nu weliswaar grotendeels ondervangen worden door de uitstekende catalogoog van literaire papyri die R. A. Pack³⁹ in 1965 publiceerde, en door de aanvullende referaten van F. Uebel⁴⁰, maar veel meer dan een registratie van het bestaande materiaal bereikt men daarmee uiteraard niet. Het opsporen van verkeerde ontcijferingen van de papyri, van onhoudbare dateringen, van foutieve identificaties van auteur of inhoud wordt ook dan nog aan de gebruiker van het bronnenmateriaal overgelaten.

Tegenover beide handicaps van de grammaticale papyri dient anderzijds het belangrijke voordeel gesteld dat het hier gaat om directe bronnen. Dit houdt in dat deze papyri niet alleen parallellen of kopieën kunnen bieden van reeds door middeleeuwse handschriften overgeleverde traktaten of zelfs teksten die voorlopig

37. *La curiosité linguistique dans l'antiquité classique*, in *Conférences de l'Institut de linguistique de Paris*, 8 (1940-1948), p. 47.

38. *Dionisio Trace e la Technè a lui attribuita*, in *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Ser. II, 27 (1958), pp. 169-210 (over grammaticale papyri op pp. 185-196), en *ibid.*, 28 (1959), pp. 87-118. Zie nu *id.*, *La Technè Spuria*, *ibid.*, Ser. III, 3 (1973), pp. 796-814.

39. R. A. Pack, *The Greek and Latin Literary Texts from Greco-Roman Egypt*, Ann Arbor, 1965².

40. F. Uebel, *Literarische Texte unter Ausschluss der Christlichen*, in *Archiv für Papyrusforschung*, 21 (1971), pp. 167-206 en *ibid.*, 22-23 (1974), pp. 321-366.

niet vertegenwoordigde studiegebieden bestrijken, maar dat ze ons ook, meer dan de middeleeuwse manuscripten, inlichtingen verschaffen over de gebruikers van de betrokken grammaticale studies, hun motivatie, hun taalkundige vaardigheid, inlichtingen ook over de didactiek van het spraakkundig onderricht in de Oudheid, informatie tenslotte over de verspreiding van het grammaticaal onderricht in het Egyptische binnenland.

Bovendien kan de toegankelijkheid van het bronnenmateriaal gemakkelijk worden verzekerd door een corpus van deze teksten aan te leggen, waarin tevens een up-to-date editie zou geboden worden. Dat was trouwens het opzet van de studie die wij in de voorbije jaren ondernomen hebben⁴¹.

3. OVERZICHT VAN HET BESCHIKBARE MATERIAAL

Het is onze bedoeling hier een overzicht te geven met bondige commentaar van de papyri die systematische grammaticale studies bevatten⁴². De papyri die alleen het elementaire spraakkundige

41. Cf. A. Wouters, *Pour un corpus des papyrus grammaticaux*, in *Ancient Society*, 1 (1970), pp. 237-248. Een corpus waarin wij een nieuwe editie brengen van de grammaticale papyri met grondige commentaar, is nu in druk in de *Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren (The Grammatical Papyri from Greco-Roman Egypt. Contributions to the Study of the Ars Grammatica in Antiquity)*.

42. We beschikken over de volgende *technai grammatikai*: P. Yale 1.25 (Ie e.) (= Pack² 2138), P. Heid. Siegmann 197 (Ie e.) (= Pack² 2146), P. S. I. sine numero (I-IIe e.) (= Pack² 2152), P. Osl. 2.13 (IIe e.) (= Pack² 2148), P. Iand. 83a (IIe e.) (= Pack² 2159), P. Harr. 59 (IIe e.) (= Pack² 2145), P. Mich. 7.429 + P. Lit. Lond. 184 (II-IIIe e.) (= Pack² 2996), P. Heid. Siegmann 198 (IIIe e.) (= Pack² 2158), P. Iand. 5.83 (IIIe e.) (= Pack² 2659), P. Lit. Lond. 182 (III-IVe e.) (= Pack² 1539), P. Amb. 2.21 (IVe e.) (= Pack² 2142), P. Ant. 2.68 (IVe e.) (= Pack² 2140), P. S. I. 1.18 (Dionysius Thrax) (Ve e.) (= Pack² 344), P. S. I. 7.761 (V-VIe e.) (= Pack² 2139).

Niet in de catalogo van R. A. Pack vermeld zijn: P. Hal. 55a (Dionysius Thrax) (Ve e.), uitgegeven door W. Göber, in *Mittelalterliche Handschriften. Festgabe zum 60. Geburtstag von Hermann Degering*, Leipzig, 1926, pp. 111-118, en P. Brooklyn inv. 47.218.36 (Ie e.), besproken door J. Shelton, in *Proceedings of the XIV International Congress of Papyrologists Oxford, 1974*, London, 1975, p. 204.

Van de wetenschappelijke traktaten handelt over *prosodie*, P. Ant. 2.67 (Herodianus (IVe e.) (= Pack² 2169); over *klisisstudie*, P. Oxy. 15.1801 verso (II-IIIe e.) (= Pack² 2149), P. Firenze inv. 3005 (Herodianus) (Ve e.) (uitgegeven door A. Carlini et alii, in *Nuovi papiri letterari Fiorentini presentati al' XIII Intern. Papyrologenkongress Marburg/Lahn 2-6 Agosto 1971*, Pisa, 1971, pp. 24-27, nr. 5), P. Rain. 1.19 (Ie e. v. - Ie e. n.C.) (= Pack² 2150), P. Rain. 3.33A (Heraclides van Milete) (IIe e.) (= Pack² 461), P. S. I. 7.849 (IIe e.) (= Pack² 2155), P. Oxy. 3.469 (IIIe e.) (= Pack² 2141), P. Iand. 1.5 (VI-VIIe e.) (= Pack² 2147); over *dialectstudie*, P. Bour. 8 (IIe e.) (= Pack² 2143).

Enkele papyri, nl. Pack² 2151, 2154, 2156, 2160 en 2173 bevatten korte spraakkundige bemerkingsen. Het gaat eerder om scholia op letterkundige teksten dan om delen van meer uitvoerige traktaten. Ze werden hier dan ook buiten beschouwing gelaten.

onderricht illustreren (b.v. morfologische oefeningen), worden terzijde gelaten. We zijn er ons van bewust dat deze selectie enigszins artificieel is. De 'systematische Handbücher' of *technai* werden ook wel voor het onderricht aangewend. Anderzijds stijgen sommige papyri, waarin het volledige morfologische arsenaal van Griekse verba wordt geëtaleerd, gedeeltelijk uit boven het louter schoolse niveau. Decisief voor de doorgevoerde begrenzing was dan ook de aanbreng van nieuwe elementen voor de geschiedenis van de grammatica als wetenschap.

De papyri bieden ons fragmenten van 15 Griekse *technai grammatikai* of systematische handboeken en van één Latijnse *ars*. Twee van deze papyri zijn partiële kopieën van Dionysius' *Technê grammatikê*, ons eveneens overgeleverd door middeleeuwse handschriften. De overige zijn *adespota*; de auteurs bleven anoniem. Daarnaast beschikken we over een negental wetenschappelijke traktaten, naar de inhoud verspreid over verschillende deelgebieden van het grammaticaal onderzoek.

4. DE TECHNAI GRAMMATIKAI

We willen er onmiddellijk aan herinneren dat wij ook zonder de papyri over een integrale antieke spraakkundige *technê* beschikten, nl. deze van Dionysius Thrax⁴³, leerling van de beroemde Alexandrijnse filoloog Aristarchus, die in de tweede eeuw v.Chr. het eerste ons bekende systematische handboek over Griekse grammatica schreef. Zijn werk⁴⁴ was slechts een elementair compendium, dat qua opvatting kan vergeleken worden met de *Stoicheia* waarin Euclides twee eeuwen voordien de principes van de mathematica en van de geometrie had uiteengezet. Al kan aan het geschrift nauwelijks enige literaire waarde worden toegekend, toch werd het in de latere eeuwen een van de meest gelezen en meest gecommuniceerde werken van de ganse antieke literatuur. Dionysius' *Technê* stond verder model voor alle handboeken van Griekse spraakkunst, minstens tot het einde van de XVIIIe eeuw. Ook nog in de heden ten dage gangbare Griekse grammatica's kan zowel de indeling van de leerstof als de spraakkundige terminologie

43. Zie over deze grammaticus nu P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, vol. II, Oxford, 1972, pp. 469-470.

44. Uitgegeven door G. Uhlig, *Dionysii Thracis Ars Grammatica* [*Grammatici Graeci*, Pars prima, volumen primum], Lipsiae, 1883, anast. herdruk, Hildesheim, 1965. De tekst werd voordien reeds afgedrukt door I. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, vol. VII, Hamburg, 1727, pp. 26-34 en door I. Bekker, *Anecdota Graeca*, vol. II, Berolini, 1814, pp. 629-643. In 1962 publiceerde G. B. Pecorella (cf. noot 33) een heruitgave volgens een nieuw handschrift, de *Codex Laurentianus* 86, 25 (XVe e.).

in grote mate tot zijn handboek worden teruggevoerd⁴⁵. Zelfs begon in de late Oudheid de eerste grammaticale beschrijving van het Syrisch en het Armeens met een vertaling en een eerder beperkte aanpassing van Dionysius' werk⁴⁶ en volgden sommige Latijnse grammatici hun Griekse voorbeeld zo getrouw, dat zij ook voor het Latijnse werkwoord dualisvormen trachtten te onderkennen⁴⁷.

Dionysius begint zijn *Technê*⁴⁸ met een bepaling van de *grammatikê* die hij bestempelt als een 'empirische kennis van hetgeen over het algemeen bij de dichters en prozaschrijvers gezegd wordt'. Hij biedt hier eerder een omschrijving van het begrip 'filologie' dan van de term 'grammatica'. Trouwens ook de verschillende opdrachten die hij aan deze *grammatikê* toewijst, zijn als het ware een abstractie van de activiteiten der Alexandrijnse filologen, nl. de lectuur volgens de prosodie, de commentaar op de poëtische tropen, de verklaring van vreemde woorden en verhalen, het opsporen van de etymologie, het opstellen van de *analogia*, d.i. het verbuigingspatroon, en, tenslotte, de esthetische beoordeling van de gedichten.

Deze indeling is verder in het compendium niet uitgewerkt, zoals men nochtans zou verwachten. Wel wordt even over de *anagnôsis*, de lectuur, gehandeld (§§ 2-4), doch spoedig stapt de grammaticus over naar de *grammata* (§ 6), de *syllabai* (§§ 7-10), de *lexis* (woord) en de *logos* (rede) (§ 11) en de *merê tou logou* of de reededelen (§§ 12-20)⁴⁹.

Dionysius' werk was lange tijd het enige systematische handboek van Griekse grammatica dat ons uit de Oudheid integraal bewaard bleef. Van de Latijnse spraakkundige traktaten konden vooral de *Ars Minor* en de *Ars Maior* van Donatus⁵⁰ met het Griekse voorbeeld vergeleken worden.

Door de papyri beschikken we nu over fragmenten van 13 verdere *technai* en van één Latijnse *ars*, naar opbouw en inhoud

45. R. H. Robins, *The Development of the Word Class System of the European Grammatical Tradition*, in *Foundations of Language*, 2 (1966), p. 17, n. 58 beklemtoont de invloed van Dionysius Thrax op R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, vol. I, Hannover, 1890, pp. 355-356 en id., *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, Hannover, 1912, pp. 253-254.

46. Cf. G. Uhlig, *G.G.* I 1, pp. XLIII-XLV en pp. LX-LXXIII (Merxii disputatio de interpretatione Armeniaca). Zie ook N. Adontz, *Denys de Thrace et les commentateurs arméniens* (traduit du Russe par R. Hotterbeex), Louvain, 1970.

47. Cf. Quintilianus, *Instit. Orat.*, I 5,42.

48. Cf. *G.G.* I 1, pp. 5-6.

49. De inhoud van het werk werd onlangs nog gedetailleerd beschreven door A. Szabó, *Die Beschreibung der eigenen Sprache bei den Griechen*, in *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23 (1973), pp. 327-353.

50. Cf. *Grammatici Latini*, vol. IV, Leipzig, 1864, anast. herdruk, Hildesheim, 1961, pp. 355-366 (*Ars Minor*) en pp. 367-402 (*Ars Maior*).

zo verwant met de Griekse modellen dat ze hier samen kunnen behandeld worden.

We stellen onmiddellijk vast dat de eerste eeuwen na Dionysius Thrax door een uitgebreide produktie van spraakkundige leerboeken gekenmerkt werden. Zijn *Technê* is geen unicum gebleven.

De structuur en de algemene inhoud van deze *technai* waren grotendeels dezelfde als bij Dionysius, maar wat de geregistreerde theorieën betreft, kunnen talrijke verschillen worden aangeduid. Dionysius' geschrift was duidelijk geen eindpunt in het onderzoek, zoals men, bij gebrek aan verder bronnenmateriaal, lange tijd heeft verondersteld.

Bekijken we even de structuur van deze *technai*. Ze bestaan uit een uiterst geconcentreerde opsomming van definities en indelingen. Voor elk taalkundig begrip wordt een bepaling geboden, liefst in één zin samengebond, met verder een zorgvuldige vermelding van de soorten die kunnen onderscheiden worden, waarbij voor deze *species* ofwel ook weer een definitie wordt opgenomen, ofwel alleen illustrerende voorbeelden worden geregistreerd. Dit definitorisch procédé was een erfenis, langs de Stoa om, van de Aristotelische school⁵¹. De *diaeresis* daarentegen, of de systematische indelingstechniek, die vooral door Plato als de ideale wetenschappelijke methode werd geprezen⁵², lag reeds aan de basis van de vroeg-Griekse harmonieleer en van de allereerste pogingen tot grammaticale systematiek⁵³.

Wat de inhoud betreft, ging de voornaamste aandacht naar de beschrijving van de verschillende rededelen. Deze waren immers het aangewezen studieterrein voor de auteurs van de *artes*. 'De arte autem tractare quid est nisi tractare de partibus orationis?' zo vraagt de Latijnse grammaticus Pompeius⁵⁴. Vaak werd vooraf ook over de meer elementaire taalbestanddelen gehandeld, zoals in *P. Brooklyn inv.* 47.218.36 en in *P. Osl.* 2.13 over de *stoicheia* of letters, of werd een bepaling van de rede (*logos*) vooropgesteld, zoals in *P. Yale* 1.25. De auteur van de Latijnse *ars* in *P. Mich.* 7.429 + *P. Lit. Lond.* 184 paste grotendeels dezelfde geleidelijke klim toe als Dionysius, nl. van de lettergreep, naar het woord en de rede, om dan de rededelen te bespreken.

Liet de structuur van deze *technai* weinig ruimte voor improvisatie, dan kon de omvang van de uiteenzetting over elk van de

51. Cf. E. de Strycker, *Beknopte geschiedenis van de antieke filosofie*, Antwerpen, 1967, p. 136.

52. Cf. E. de Strycker, *o.c.*, pp. 104-105.

53. Cf. H. Koller, *Die dibäretische Methode*, in *Glotta*, 39 (1961), pp. 6-24.

54. *Grammatici Latini*, vol. V, Leipzig, 1868, anast. herdruk, Hildesheim, 1961, p. 96.8-11. Ook Servius, *Grammatici Latini*, vol. IV, p. 405.10-11 prijst Donatus 'qui ab octo partibus inchoavit, quae specialiter ad grammaticos pertinent'.

spraakkundige elementen erg verschillen. In *P. Yale* 1.25 volstaan een drietal regels (rr. 6-9) voor een behandeling van het *onoma*. Daarentegen is het ganse bewaarde deel van *P.S.I. sine numero* (34 regels) volledig gewijd aan slechts twee van de *parepomena* of uiterlijke categorieën typisch voor dit rededeel, nl. de *eidê* of soorten (nl. primair of afgeleid) en de *genê* of de geslachten. De rr. 1-21 van *P. Harr.* 59 en de rr. 7-28 van *P. Heid. Siegmann* 198 behandelen uitvoerig dezelfde *eidê* van dit rededeel.

In *P. Ant.* 2.68 is de bindtekst volledig weggefallen; alleen de benamingen met zelden een korte bepaling van de spraakkundige elementen worden opgesomd, ook het aantal en vooral de soorten. In *P. Lit. Lond.* 182, rr. 10-21 daarentegen wordt o.a. uitvoerig aandacht besteed aan het onderscheid tussen de voornaamwoorden, naargelang zij een aanwijzende of een verwijzende functie hebben. De diverse mogelijkheden worden verduidelijkt aan de hand van niet minder dan 7 Homerische verzen, die integraal worden weergegeven⁵⁵.

Bij Dionysius Thrax komt de vormleer praktisch niet aan bod. Aan de flexie wordt in zijn *Technê* slechts éénmaal aandacht besteed, nl. om de vervoegingen in precies afgebakende categorieën te kunnen omschrijven⁵⁶. In verscheidene van de papyrustechnai daarentegen wordt het morfologisch potentieel van het lidwoord en het voornaamwoord exhaustief opgesomd⁵⁷. Een verklaring voorstellen voor deze uitbreiding is minder gemakkelijk. Werden hier de resultaten verwerkt van de latere Alexandrijnse research, die zich inderdaad voor een goed deel op de morfologie concentreerde, of werd tegemoet gekomen aan concrete noden van het onderwijs? We zijn geneigd aan dit tweede alternatief de voorkeur te geven. Aan didactische doeleinden beantwoordde wellicht ook in *P. Lit. Lond.* 182, rr. 80-85 de indeling van de voorzetsels volgens de naamvallen waarmee ze verbonden worden. Deze passus biedt in elk geval een begin van elementaire syntaxisleer, die zowel bij de Griekse als bij de Latijnse grammatici weinig aandacht kreeg⁵⁸.

Voor heel wat onderdelen van het spraakkundig systeem verschillen de leerstellingen in de *technai* van deze bij Dionysius.

55. R. 13 : *Il.* X 341 ; rr. 15-16 : *Il.* XV 208-209 ; rr. 17-18 : *Il.* II 760 ; rr. 19-20 : *Od.* IX 5-6 en r. 21 : *Od.* IX 11.

56. Cf. *G.G.* I 1, pp. 53.5-59.

57. Cf. *P. Lit. Lond.* 182, rr. 42-66 (bezzittelijke vnv.) ; *P. Heid. Siegmann* 197, rr. 1-21 (bezzittelijke vnv.) en rr. 22-32 (lidwoorden) ; *P. Iand.* 83a, rr. 1-13 (bezzittelijke vnv.) en *P. Iand.* 5.83, rr. 1-9 (lidwoorden).

58. Cf. J. Collart, *A propos des études syntaxiques chez les grammairiens latins*, in *Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg*, 38 (1960), pp. 267-277 en D. Donnet, *La place de la syntaxe dans les traités de grammaire grecque des origines au XIIIe siècle*, in *L'Antiquité Classique*, 36 (1967), pp. 22-48.

Vernoemen we alleen reeds het door de antieke grammatici zo intens bestudeerde probleem van het precieze aantal der rededelen. Aristoteles onderkende als bestanddelen van de rede, de *onomata*, de *rhêmata* en de *syndesmoi*. De vroegste Stoïcijnen voegden het *arthron* toe aan de reeks en Chrysippus (3e eeuw v.Chr.), die bij het *onoma* een onderscheid poneerde tussen eigennaam en soortnaam, bracht het aantal op vijf⁵⁹. Dionysius vermeldde niet minder dan acht *merê tou logou*, nl. *onoma*, *rhêma*, *metochê*, *arthron*, *antônymia*, *prothesis*, *epirrhêma* en *syndesmos*. Het *prosêgoria* of de soortnaam rekende hij tot het *onoma*⁶⁰. Zijn systeem werd klassiek. Toch werd het niet onmiddellijk zo universeel aanvaard, als vele moderne auteurs wel veronderstellen⁶¹. In *P. Yale* 1.25, rr. 2-5 en in *P. Heid. Siegmann* 198 wordt een negendelige structuur verdedigd, waarbij *onoma* en *prosêgoria* opnieuw twee zelfstandige *merê* vormen. De auteur van *P. Amb.* 2.21 opteert voor acht rededelen volgens de algemeen aanvaarde traditie, naar hij zegt (rr. 15-16), maar vermeldt daarnaast (rr. 13-14), dat sommige grammatici een afwijkende indeling voorstaan, waarbij eigennaam en soortnaam gescheiden blijven.

Onderzochten we tot nu toe de structuur en de inhoud van de *technai*, dan willen we ook nog even uitweiden over het niveau. De antieke *ars grammatica* wordt algemeen als een eerder magere en weinig originele compilatie beschouwd. Toegegeven, oorspronkelijkheid is niet het hoofdkenmerk van deze literatuur. Indien de auteurs uit hun voorgangers compileerden, dan hielden ze anderszids niet zelden rekening met de resultaten bereikt door het meer gespecialiseerde spraakkundige onderzoek, dat in de tweede eeuw na Chr. te Alexandrië zijn hoogtepunt kende met Apollonius Dyscolus en diens zoon Herodianus.

De auteur van *P. Lit. Lond.* 182, rr. 27-34 stelt in het reeds vermelde onderdeel over het *antônymia*, vast dat de voornaamwoorden antithetisch (*kat' antithesin*) of absoluut (*apolelymenôs*) kunnen gebruikt worden; antithetisch, wanneer er een tegenstelling bestaat met een andere persoon, absoluut, wanneer geen oppositie wordt uitgedrukt. Dit onderscheid bleef onbesproken bij Dionysius

59. Zie over de vroegste geschiedenis van de leer der rededelen, R. H. Robins, *The Development of the Word Class System of the European Grammatical Tradition*, in *Foundations of Language*, 2 (1966), pp. 3-19. Dit artikel werd herdrukt in *Diversions of Bloomsbury. Selected Writings on Linguistics*, by R. H. Robins, Amsterdam, 1970, pp. 185-203.

60. Cf. *G.G.* I 1, p. 23.

61. Zie b.v. R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*, p. 33: „Thrax distinguished eight word classes, whose number, with one change necessitated by the absence of an article in Latin, remained constant to the end of the Middle Ages”. Zie ook id., *The Development of the Word Class System*, p. 14.

Thrax, maar werd daarentegen wel onderkend door Apollonius in zijn uitvoerig traktaat over de Griekse *antônymiai* ⁶².

Bepaalde correcties die Apollonius ten opzichte van Dionysius Thrax verdedigde – de theorie b.v. dat de interjectie ω bij de vocatief niet als een lidwoord mag beschouwd worden – konden reeds vóór zijn tijd in de *technai* worden aangetroffen, zodat het werk van de grammaticus op deze punten althans aan originaliteit inboet.

Dionysius rangschikte ω onder de casus obliqui van het lidwoord ⁶³. Enkele van de latere commentatoren ⁶⁴ trachtten hem van deze onnauwkeurigheid vrij te pleiten door voorop te stellen dat Dionysius, aangezien hij slechts een algemene inleiding schreef, er niet kon aan denken de zo ingewikkelde argumentatie aan te snijden, waarom dit woord als een *epirrhêma* (*klêtikon*) dient aangezien. Men kan echter rustig aanvaarden dat Dionysius zich nog niet bewust was van het onderscheid tussen de interjectie en de afhankelijke naamvallen van het *arthron*. De ware aard van het woordje ω werd pas scherp afgelijnd door Apollonius, die er niet minder dan een tiental pagina's van zijn *Syntaxis* ⁶⁵ aan besteedde. Bracht Apollonius het wetenschappelijke bewijs, de eerste om de interjectie uit de groep van de lidwoorden te verwijderen, was hij geenszins. Daarin ging minstens de auteur van *P. Heid. Siegmann* 197, in de tweede helft van de eerste eeuw, hem vooraf.

Anderzijds werd in de papyri soms duidelijk Dionysius' *Technê* nagevolgd en niet de afwijkende theorieën van latere grammatici. Ook hier moge een illustratie geboden worden. Dionysius ⁶⁶ classeerde de voornaamwoorden in twee grote groepen, de *synarthroi* (die met het lidwoord kunnen verbonden worden, d.w.z. de bezittelijke vnv.) en de *asynarthroi* (voor dewelke deze verbinding onmogelijk is, d.w.z. de persoonlijke vnv.). Apollonius ⁶⁷ wees deze indeling, of in elk geval toch de voorgestelde betiteling, af en bestempelde daarbij – emotioneel als hij wel kan zijn in het vuur van zijn betoog – haar verdedigers gewoonweg als *γέλοιοι*. Wanneer we sommige voornaamwoorden *synarthroi* noemen, zo redeneert hij, dan houdt dit in dat zij *steeds* met het lidwoord gecombineerd worden, evenzeer als een *μισάνθρωπος*

62. Cf. G.G. II 1, p. 36.5-6 en p. 40.4.

63. Cf. G.G. I 1, p. 62.5.

64. Cf. G.G. I 3, p. 257.33-34 en p. 421.5-7.

65. Cf. G.G. II 2, pp. 62.6-73. Cf. H. Erbse, *Beiträge zur Ueberlieferung der Ilias-scholien* [Zetemata, 24], München, 1960, p. 358 en G. B. Pecorella, *Dionisio Trace*, pp. 20-21.

66. Cf. G.G. I 1, p. 69.4-5.

67. Cf. G.G. II 1, p. 13.5-6.

altijd de mensen haat. Maar wat dan met wendingen als *ἡμίτερος εἶ*. Zelf verkoos Apollonius de benamingen *prōtotypoi* voor de persoonlijke en *paragōgoi* of *ktētikai* voor de bezittelijke vnv.⁶⁸ Was Apollonius nog zo heftig te keer gegaan, de auteur van *P. Lit. Lond.* 182, r. 39 hield het toch maar bij Dionysius Thrax.

5. DE WETENSCHAPPELIJKE TRAKTATEN

Besteden we nu aandacht aan de tweede groep van papyri, de wetenschappelijke traktaten. Wegens de heterogeniteit van de inhoud zullen we ons beperken tot een tweetal bredere bemerkingen.

We stellen vooreerst vast dat de bewaarde documentatie, resultaat uiteraard van het toeval, beantwoordt aan de door andere bronnen reeds gekende belangstellingspolen bij de antieke grammatici, nl. de accentuatieleer, het *klisis*-onderzoek en de dialectstudie. Van systematische syntaxisexploratie kan geen enkel spoor worden aangewezen. Het geschrift *Περὶ συντάξεως* van Apollonius Dyscolus⁶⁹ blijft, ook na de uitbreiding van onze kennisbronnen door de papyrologie, dezelfde geïsoleerde positie bekleden. Deze feniks bereikte een hoogtepunt in een domein van het spraakkundig onderzoek dat niet alleen door zijn voorgangers, maar evenzeer door zijn talloze leerlingen nauwelijks werd beroerd.

Dit werkterrein verraadt de pragmatische beperktheid van de latere Griekse taalonderzoekers. De grammatica is losgekomen van haar oorspronkelijk eerder filosofische oriëntatie. Beschouwingen over de oorsprong van de taal (*physei* ? - *thesei* ?) en dus over de verhouding van de woorden tot de dingen, zoals deze – weliswaar steeds in een bredere filosofische context – aan bod kwamen vanaf de tweede helft van de vijfde eeuw v.Chr. en o.a. Plato's *Cratylus* grotendeels beheersten, hebben de plaats geruimd voor een louter beschrijvende benadering van het taalinstrument. Bij dit empirische onderzoek toonden de Alexandrijnen en hun volgelingen zich echte 'grammatici van het woord'⁷⁰. De taal werd in haar elementen, de rededelen, ontleed. Van deze rededelen werden de eigenschappen grondig onderzocht. Hoe en volgens welke principes

68. Cf. *G.G.* II 1, p. 16.14-18.

69. Cf. *G.G.* II 2, pp. 1-497.

70. L. Apostel, *Epistémologie de la linguistique*, in *Communicatie en Cognitie*, 3, 2 (1969), pp. 69-84, p. 89 noemt deze linguïstiek 'atomistische'. J. Collart, „Ne dites pas ... Mais dites” (*Quelques observations sur la grammaire des fautes chez les Latins*), in *Revue des Etudes Latines*, 50 (1972), p. 237 oordeelt dat deze eigenschap een gevolg is van de langdurige binding van de grammatica aan andere wetenschappen (filosofie, logica, retoriek).

deze bouwstenen echter tot een zin kunnen worden samengebracht, bleef een onaangesneden probleem. Begrippen als subject en predicaat zijn aan de antieke grammatici dan ook onbekend. Daarentegen kregen de flexie- en conjugatieverschijnselen de grootste aandacht. In functie van het uiteindelijke doel, het *hellênismos*⁷¹ of het zuivere taalgebruik, was elke studie niet alleen descriptief, maar ook normatief. Voor de onderzochte sectoren, bijvoorbeeld de prosodie en de morfologie, werden *kanones* opgesteld, waarbij men de kleinste bijzonderheden in een algemene regel pogde te vatten. „Het mannelijk participium passief of medium, dat in de genitief op -ος uitgaat, wordt in het meervoud geplaatst door de wijziging van ο tot ε; wanneer het op -ου uitgaat, door de omzetting van υ in ι”, zo lezen we in *P. Rain.* 1.19, rr. 3-11.

Deze spraakkundige dogmata werden gewonnen uit een minutieuze observatie van de literaire taal. Vermits nu dit basismateriaal niet de zo begeerde absolute wetmatigheid vertoonde, maar soms meer door *anômalia* dan door *analogia* gekenmerkt werd, diende het aantal *kanones* steeds verhoogd en moest men voor elke regel een reeks uitzonderingen aanvaarden, waarbij dan toch nog een verklaring van hun afwijkend karakter werd nagestreefd. In *P. Ant.* 2.67, rr. 16-19 vinden we een (deel van een) *kanôn* voor de accentuatie van de woorden op -διος. „Deze zijn proparoxytonisch, behalve wanneer ze drie korte lettergrepen vertonen en dan een paroxytonische accentuatie krijgen, indien ze als eigennaam gebruikt worden (b.v. *Ποδῖος). We trekken de aandacht, aldus de grammaticus, op ἐρωδιός (reiger), een woord dat oxytonisch is. Men zou hiervoor de oplossing kunnen brengen door te stellen dat alle woorden op -διος op een andere dan de laatste lettergreep geaccentueerd worden, behalve indien ze meer dan drie-lettergrepig zijn en redeloze dieren aanduiden”.

Dit standpunt, waarbij men elke schijnbare of reële onregelmatigheid wilde registreren en vooral verantwoorden, verklaart wellicht ook het grote aandeel van de dialectstudie in de belangstellingssfeer van de grammatici. De Griekse dialecten verschilden niet alleen in allerlei details van het gangbare taalgebruik, maar werden globaal als afwijkingen van een algemene *koinê* aangezien⁷².

71. Cf. G.G. I 3, p. 446.6: 'τέλος τῆς γραμματικῆς ὁ ἑλληνισμός'. Zie ook A. Pagliaro, *La dottrina dell'analogia e i suoi precedenti*, in *Ricerche Linguistiche*, 4 (1958), p. 15.

72. Cf. Rita Calabrese, *I grammatici antichi e i dialetti greci*, in *Atene e Roma*, 12 (1967), p. 164 en J. B. Hainsworth, *Greek Views of Greek Dialectology*, in *Transactions of the Philological Society* 1967, Oxford, 1968, p. 75.

Komen we nu tot onze tweede bemerking. Relevant is het aandeel in de documentatie van de grote Griekse grammatici. Twee papyri konden we identificeren als samenvattingen van Herodianus' geschriften over de algemene accentuatieleer (*Peri katholikês prosôdias*)⁷³ en over de nominale *klisis* (*Peri kliseôs onomatôn*)⁷⁴, nl. respect. *P. Ant.* 2.67 en *P. Firenze inv.* 3005⁷⁵. Een derde papyrus, *P. Rain.* 3.33A, biedt ons een deel van de studie *Peri dysklitôn rhêmatôn* („Over onregelmatige werkwoorden”) door Heraclides van Milete (Ie-IIe e. n.Chr.). Deze drie papyri zijn niet alleen welgekomen omdat ze, althans voor onderdelen van de betrokken werken, een meer omvangrijke tekst leveren dan de voordien bekende schaarse fragmenten, die alleen in het geval van Herodianus talrijk genoeg waren om een partiële reconstructie van het oorspronkelijke geschrift toe te laten⁷⁶. Ze wijzen eens te meer op de grote weerklank die beide specialisten, Herodianus en Heraclides, in latere tijden gevonden hebben.

Anderzijds blijkt dat deze en andere grammatici die de selectie der tijden gedeeltelijk overleefd hebben, zeker niet als de enige dragers van het antieke spraakkundige onderzoek kunnen beschouwd worden. In dezelfde periode waarin Apollonius Dyscolus studies schreef over het Dorische, Ionische, Eolische en Attische dialect⁷⁷ en zijn traktaat over het Griekse werkwoord, zijn *Rhêmatikon*⁷⁸, publiceerde, vinden we een hoogstaande uiteenzetting over het Eolisch, nl. *P. Bour.* 8, en een genuanceerde behandeling van de Griekse augmentvorming, nl. *P.S.I.* 7.849. Contemporain met Herodianus, die de nominale flexie analyseerde, is *P. Oxy.* 15.1801 *verso*, een behandeling van hetzelfde thema.

Over het algemeen bereiken deze *adespota* onder de wetenschappelijke traktaten een hoogstaand niveau. De uiteenzetting in *P.S.I.* 7.849 is logisch opgebouwd, zeer gedetailleerd en door vele illustraties verrijkt⁷⁹. Hetzelfde geldt voor *P. Bour.* 8, waar de

73. Cf. *G.G.* III 1, pp. 1-547.

74. Cf. *G.G.* III 2, 2, pp. 634-777.

75. Cf. A. Wouters, *A Compendium of Herodian's Περί Κλίσεως Ὀνομάτων* (*A Note on the New Grammatical Papyrus in Florence*), in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 11 (1973), pp. 272-274 en id., *A Compendium of Herodian's Περί καθολικῆς Προσοδίας Book V*, in *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 6-7 (1975-1976) (= *Miscellanea J. Vergote*), pp. 601-613.

76. De fragmenten van Heraclides werden verzameld door L. Cohn, *De Heraclide Milesio Grammatico*, Berolini, 1884; zie fr. 16-55 ('Over de onregelmatige werkwoorden').

77. Cf. E. Egger, *Apollonius Dyscole*, p. 31.

78. Cf. R. Schneider, *G.G.* II 3, pp. 69-121.

79. De auteur behandelt de augmentvorming bij:

1. ww. samengesteld met een voorzetsel (rr. 1-8) en maakt daarbij een onderscheid tussen de verba die de augmentvorming vertonen tussen het voorzetsel

auteur duidelijk de gevolgde methode uiteenzet (rr. 72-74)⁸⁰, overbodige herhalingen vermijdt door talloze 'cross references' (rr. 44, 58, 62-63, 68-71, 77-78, 80, 93-94 en 110) en de vooropgestelde theorieën staft met citaten uit de Eolische dichters (rr. 20-21, 59-62, 65-66, 112-116).

Dat deze grammatici niet zonder meer aanvaarde theorieën boekstaafden, blijkt uit de passages waar ze hun voorgangers weerleggen en resoluut, zelfs met een niet ongepaste fierheid, een andere oplossing voorstellen.

Aldus bestrijdt de auteur van *P. Iand.* 1.5, rr. 3-14 de door andere verdedigde stelling dat voor de beginlettergreep van het perfectum van de μ -werkwoorden dient vertrokken te worden van de imperfectumstam. De toepassing van deze stelregel zou vormen als $\dot{\iota}\sigma\tau\eta\kappa\alpha$ en $\dot{\iota}\pi\tau\alpha\mu\alpha\iota$ opleveren, terwijl de correcte perfecta toch wel duidelijk $\xi\sigma\tau\eta\kappa\alpha$ en $\xi\pi\tau\alpha\mu\alpha\iota$ zijn. De grammaticus van *P. Bour.* 8, r. 58 is fier over zijn ontdekking dat optatiefvormen als $\lambda\epsilon\gamma\acute{o}\iota\alpha\tau\omicron$ en $\phi\epsilon\rho\acute{o}\iota\alpha\tau\omicron$ niet alleen eigen zijn aan het Ionisch, zoals algemeen werd aanvaard, maar ook gebruikelijk in het Eolisch, hetgeen hij zelf in de Alcaeïsche gedichten kon vaststellen.

Besluiten we hiermee deze beperkte 'tour d'horizon' doorheen de grammaticale papyri. Meer dan ooit blijft volledigheid van het bronnenmateriaal een absolute vereiste voor elk historisch of filologisch onderzoek. Wie de geschiedenis van de grammaticale wetenschap in de Oudheid wil bestuderen kan de papyri niet links laten liggen.

en het enkelvoudig werkwoord (zoals $\kappa\alpha\tau\alpha\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ - $\kappa\alpha\tau\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\gamma\omicron\nu$) en de verba die het augment vóór het voorzetsel toelaten (zoals $\kappa\alpha\theta\acute{\epsilon}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$ - $\xi\kappa\alpha\theta\epsilon\zeta\acute{o}\mu\eta\nu$).

2. ww. beginnend met een klinker (rr. 8-30) waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen de vocalen ι , υ , ω , η , de $\acute{\alpha}\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\beta\omicron\lambda\alpha$ (die niet van klankwaarde veranderen) (rr. 8-10), en de veranderlijke of $\mu\epsilon\tau\alpha\beta\omicron\lambda\iota\kappa\acute{\alpha}$ nl. ϵ (r. 14), $\omicron$ (r. 17) en α (rr. 21-22).
3. ww. beginnend met een medeklinker (rr. 26-27).

80. Wanneer hij de $\mu\epsilon\tau\alpha\beta\omicron\lambda\iota\kappa\acute{\alpha}$ in het Eolisch behandelt, zal hij vooreerst louter theoretisch, voor een concreet ww. het patroon van de vervoeging opstellen, om daarna deze gegevens te confronteren met de auteurssteksten ($\tau\acute{\alpha}$ $\mu\alpha\rho\tau\acute{\epsilon}\rho\iota\alpha$).